

Dioklecijanova palača v Splitu

V njej se zrcalijo podobe dejanj, oblike dotika in prostori spomina

Veliki rimski cesar Caius Aurelius Valerianus Diocletianus se je rodil v revni družini v Saloni (sedanji Solin pri Splitu) na Hrvaškem. Bil je ilirskega rodu in ob rojstvu je dobil ime Diokles. Od vojaka do vojskovodje in končno do največjega cesarja na svetu ga je privedla izključno njegova lastna sposobnost. Poleg tega, da je učvrstil zunanje meje rimskega cesarstva, je odigral pomembno vlogo tudi pri podaljšanju trajanja vladavine, saj je uvedel številne ekonomske reforme, hkrati pa je bil tudi zadnji preganjalec krščanstva. Bil je zagotovo eden izmed najpomembnejših, a hkrati najkontroverznjih rimskih cesarjev. Častili so ga kot velikega osvoboditelja in reformatorja, celo kot očeta cesarstva. Umrli je v nerazjasnjenih okoliščinah. Dvesto let po njegovi smrti je Rim razpadel.

Da je arhitektura živ organizem, lahko dokažemo na primerih razvoja različnih historičnih kamnitih mediteranskih hiš in naselij. Rast populacije in vedno nove funkcionalne zahteve so venomer narekovale organsko rast pestre arhitekture ter urbanizma. Prav ti raznovrstni kamniti organizmi so krajinski pojav tudi v povsem svojevrstnem in čudovitem dalmatinskem svetu. Nastanek Splita je povezan z nastankom Dioklecijanove palače med leti 295 in 305. Gre za stavbo, ki je ena izmed najznačilnejših antičnih zgradb, in je hkrati med največjimi ter dobro ohranjenimi poznoantičnimi stavbami na svetu. Prav takšno vrednost ima tudi katedrala sv. Dujma, ki je kasneje nastala v njej. Dioklecijanova palača je bila leta 1979 uvrščena na UNESCO-v

seznam svetovne dediščine. Zgrajena je iz bračkega kamna,¹ medtem ko so detajli, ki jo krasijo – sfinge, marmor in izklesane dekoracije – prinešene iz Egipta, Italije in Grčije. Stavba je svoje primarno bistvo ohranila prav do danes. Njena posebnost pa je tudi v tem, ker je edini svetovni kulturni spomenik, v katerem še danes prebivajo ljudje. Še vedno so dobro ohranjeni peristil, Dioklecijanov mavzolej, Jupitrov hram, zgodnjekrščanska cerkev, romanska stanovanja, dela kiparja Jurija Dalmatinca, Ivana Meštrovića ter še nekateri drugi spomeniki, ki nam govorijo o bogati splitski preteklosti. Življenje v obdobju vladanja cesarja Dioklecijana je proti zatonu rimskega obdobja prineslo očitne spremembe, kar pa je vplivalo tudi na dogodke, ki so

Rekonstrukcija Dioklecijanove palače

Posnetek iz zraka

temu sledili, zato je dobro, da se ob pogledu na umetnost obrnemo tudi nekoliko k politični sceni.

Med letoma 235 in 284 po Kr. je v državi zavladala huda ustavna in družbena kriza. Gospodarstvo je bilo v razsulu, razvrednotenje denarja pa je povzročilo vrtoglavo inflacijo. Obmejne pokrajine so bile nenehno pod udarom različnih barbarskih plemen. Vojska, ki je senatu odvzela skoraj vso oblast, je postala dejanski gospodar cesarstva. Med mnogimi vladarji tega obdobja sta bila tudi Mark Junij Filip ali Filip Arabec (244–249), ki je z velikim pompom praznoval tisočletnico ustanovitve rimskega imperija. Nasledil ga je Decij, ki je leta 250 prvi začel preganjati kristjane. Valerijan in Galien sta nato vladala skupaj; prvega so ujeli Parti, drugi pa si je, tako kot njegov oče, močno prizadeval za obrambo meja. Zadnji izmed vojaških cesarjev je bil Avrelijan (270–275), ki je ponovno osvojil in uničil Palmiro (nekaj let pred tem se je uprla Rimu in za krajši čas postala močna samostojna

država), Rim pa obdal z mogočnim obzidjem. Toda komaj je bila enotnost cesarstva obnovljena, že so Avrelijana umorili.

Po desetletju, v katerem so se vladarji nenehno menjavali, je vojska na vzhodu za cesarja razglasila Dioklecijana (284–395). Novi cesar je odpravil anarhijo in izvedel vrsto reform (politično, upravno, davčno, vojaško, versko), ki so obstoj države podaljšale še za stoletje. Zaradi nenehnih pritiskov barbarskih plemen na meje se je moral posvetiti predvsem obrambi države. Spoznal je, da bi bilo za tovrstno varnost bolje, če cesar ne bi živel v Rimu, temveč čim bližje meji, pa tudi, da en sam človek ne more več uspešno vladati tako razsežni državi. Zato je vpeljal nov sistem vladanja, tetrarhijo (gr. *tetra*, štiri; *arche*, vlada). Oblast je razdelil med dva vladarja z uradnim nazivom *avgusta* in dva sovladarja, *cezarja*, ki naj bi po upokojitvi obeh avgustov sama postala avgusta in imenovala dva nova cezarja. Tudi sodna oblast je bila zemljepisno razdeljena, namen novega sistema pa je bil preprečiti razpad države, saj bi se to zaradi naraščajočih težav na različnih koncih cesarstva prej ali slej zgodilo. Prednosti tetrarhije so se pokazale že takoj po njeni uvedbi; obramba meja je postala lažja in bolj učinkovita, vse poskuse uporov pa so že v kavi zatrli. Tetrarhija je bila pravzaprav že napoved delitve cesarstva na vzhodni in zahodni del. Toda pri novem sistemu nasledstva se je že pri prvem preskusu pokazalo, da je hkrati preveč zapleten; propadel je v trenutku, ko sta se leta 305 Dioklecijan in Maksimijan hkrati upokojila. Oba cezarja, Galerij in Konstancij, sta postala avgusta, med novima cezarljema, Maksencijem in Konstantinom, pa se je vnel hud boj za oblast. Konstantin, ki je razglasil, da je krščanski Bog na njegovi strani, se je spopadel z Maksencijem. To je bil odločilni preobrat tako v zgodovini države kot krščanstva, ki so ga še v Valerijanovem in Dioklecijanovem času preganjali. Maksencijeva vojska je bila leta 312 v bitki pri Milvijskem mostu pred Rimom poražena in Konstantin je razglasil svojo pripadnost simbolu krščanstva,

križu. To je bila spretna politična poteza, s katero je zmagovalec ob podpori nove religije utrdil enotnost cesarstva. Konstantin in Licinij, zakonito izvoljeni avgust vzhodnega dela države, sta postala sovladarja, vendar je Konstantin že leta 324 Licinija premagal in cesarstvo ponovno združil. To dejanje, ki je imelo daljnosežne posledice, je bilo v mnogočem nadaljevanje politike, ki jo je začrtal Dioklecijan.

Cesar Konstantin je prejel več pomembnih zakonov. Z milanskim ediktom iz leta 313 je odpravil preganjanje kristjanov in dal cerkvi popolno svobodo. Leta 330 je prestolnico iz Rima preselil v Bizanc, po novem imenovan Konstantinopol, s čimer je središče moči približal ogroženim mejam. A v praksi je to povzročilo propad zahodnega cesarstva. Nazadnje je Konstantin (ki ni bil le cesar, temveč tudi poglavar krščanske cerkve) v želji, da bi ohranil enotnost cerkve, leta 325 sklical ekumenski koncil v Nikeji. Na njem so sprejeli t. i. nikejsko veroizpoved, s katero so odpravili prepad med katoličani in arijanci ter tako poenotili krščanski svet.

Kar se tiče razburkane atmosfere v zvezi z religijo v tedanjem cesarstvu je zanimivo, da sta bili kristjanki tudi Dioklecijanova žena Priska ter hči Valerija. Na samem začetku je imel Dioklecijan celo dvome okoli pregona. Vendar temu, ko se je proglasil za gospodarja in Boga, kar je bilo za kristjane povsem nesprejemljivo, je sledilo najhujše. V začetku Dioklecijanovega vladanja je bil po krščanskih virih glavni preganjalec kristjanov Galerij, Dioklecijanov poganski socesar. Vendar pa se je nato Dioklecijan lotil politike preganjanja s skrajno gorečnostjo. V letih 299–300 so za neuspeh žrtvovanja za pridobitev ugodnih znamenj okrivili kristjane, Dioklecijan pa je ukazal, da morajo v žrtvovanjih sodelovati vsi krščanski državni uradniki, sicer bodo izgubili svoj položaj. Pozneje naj bi k preganjanju pozvali tudi Apolonovo preročišče v Didimi. Leta 303 je bil izdan prvi Dioklecijanov "Edikt proti kristjanom". Vseboval je ukaz o uničenju krščanskih spisov in krajev molitve po vsem

Dioklecijanova palača

cesarstvu, kristjanom pa je prepovedal zbiranje. Tisti, ki niso hoteli predati svojih svetih spisov, so se s tem izpostavili aretaciji in usmrtnitvi. Pozneje tega leta, po požaru v Nikomediji in nemirih v Siriji in Armeniji, je Dioklecijan izdal še dva edikta; s prvim je ukazal mučenje in smrt vseh kristjanov v Nikomediji kot kazni za požig, z drugim pa je ukazal, da je treba zapreti in z mučenjem pripraviti do žrtvovanja škofo in cerkvene učitelje po vsem cesarstvu. Leta 304 je postalo preganjanje splošno: žrtvovanje bogovom je bilo z grožnjo mučenja zaukazano ne le krščanskim voditeljem, temveč vsem kristjanom. Zaradi strukture oblasti rimske tetrarhi je preganjanje ni potekalo po vsem imperiju. V zahodnem delu cesarstva sta preganjanje izvajala Dioklecijan in Galerij, v Italiji pa Maksimian. Konstancij Klor, ki je vodil Britanijo in Galijo, pa je nadaljeval toleranco.

Del obzidja

Peristil

Leta 305 je cesar Dioklecijan odstopil s svojega vladarskega prestola ter se umaknil v Split, blizu rodne Salone v Dalmaciji, v ogromno, razkošno palačo, ki jo je dal zgraditi že okoli leta 295. Bil je bolehen in utrujen od dolgo trajajočih in napornih vojn, to mesto pa ga je pritegnilo, tako kot rojstni kraj, z naravno lepoto, izviri čiste vode ter zdravilnimi zelišči, ki jih je kot star upokojen vojak in vladar nujno potreboval. Medtem pa je še vedno nadobudno spremljal dogajanja med vzhodnim in zahodnim delom Rimskega cesarstva ter nadziral svoje vladajoče naslednike. A utrujeni cesar ni imel sreče, da bi v svoji palači preživel mirno starost. V nepojasnjenih okoliščinah je umrl že leta 316.

Dalmatinskemu mestu z impresivno zgodovino so dodelili ime že Grki. Poimenovali so ga po grmu *Aspálathos* (*Cytisus scoparius*), grmovnici, ki raste po vsej Dalmaciji, junija pa naravo obarva s svojimi živahnimi rumenimi cvetovi. Mesto je bilo ustanovljeno med 4. in 3. st. pr. Kr. blizu mesta Salona, ki je v 1.

st. pr. Kr. postalo rimska kolonija in glavno mesto province Dalmacije. V latinščini se je mesto imenovalo Spalatum, kasneje pa so ime Rimljani in Hrvati še krajšali. Split je danes drugo največje mesto na Hrvaškem, nahaja se na polotoku med morjem in kopnim, na zahodnem delu Kastelskega zaliva in splitskega kanala. V svoje zaledje združuje vzdolž obale naselja in otoke v edinstveno urbano-regionalno skupnost. V drugem in tretjem desetletju po Kr.² so v njem nastajale večje zgradbe, pri katerih se je pri gradnji v veliki meri uporabljalo bračko kamenje. Srce mesta Split je 1700 let stara Dioklecijanova palača. Medtem ko v moderno opremljeni kavarni na osrednjem trgu, imenovanem peristil, pijemo kavo, sedimo na originalno tlakovani, dva tisoč let stari rimski ulici. To je le eden od primerov nenavadnega spoja antične arhitekture z življenjem skoraj treh tisoč prebivalcev, ki še vedno živijo na območju palače, ki jo je leta med leti 295 in 305 zgradil rimski cesar Dioklecijan, da bi v njej preživel svojo starost, potem ko je odstopil s položaja. Danes z rimskih zidov palače visi perilo, v nebo se dvigujejo satelitske antene in prebivalci se v poletni vročini hladijo s klimatskimi napravami. Tudi po Dioklecijanovi smrti je palača ostala v rokah rimskih cesarjev, njena namembnost pa se je sčasoma spremenila. Palačo so naselili sleherniki, a ostala je središče mesta.

Ko se je leta 305 vselil v palačo cesar, gradnja še ni bila povsem zaključena in obstajajo celo podatki, da so se nekatera dela odvijala še za časa njegovega bivanja v njej. Po čigavi "arhitekturni ideji" je bila palača pravzaprav zasnovana in kdo so bili njeni graditelji, pa še vedno ni v celoti znano. Izklesana grška imena, kot so Zotikos in Filotas, kot tudi ostali nazivi, nam zgolj pričajo o tem, da je nekaj arhitektov Dioklecijan pripeljal s seboj z Vzhoda, veliki del delovne sile pa je vendarle bil lokalnega porekla. Dioklecijanova vila, kot jo tudi imenujejo, je bila v bistvu namenjena cesarjevemu življenju v starejšem obdobju, oddihu ter hkrati kot dobro utrjen tabor. Ta

utrdbeni značaj ji je vedno narekoval možnost naleta barbarov in zato je zgradba zagotavljala dobro obrambo. Zgradba s tlorisom³ v obliki trapezoida je imela mogočno obzidje (z dimenzijami 175–181 x 216 metrov), ki je bilo zgrajeno v tehniki *opus quadratum* (pravokotnik) in je imelo na vogalih močne štirioglate stolpe, od katerih se jugozahodni ni ohranil. Zunanji zidovi palače, razen zahodnega, so danes večinoma dobro ohranjeni. Šestnajst stolpov na samem pročelju je usmerjenih proti kopnemu in ti dajejo palači značaj utrdbe.

Osnovni gradbeni material so gradbeniki pridobivali iz neposredne bližine samega mesta. Beli apnenec in kamen so dovažali z Brača in iz Segeta blizu Trogirja. Lehnjak so vozili iz korit bližnjih rek, opeko pa so izdelovali v delavnicah sosednjih mest. Gradbeni material se je v dotedanji rimski arhitekturi uporabljal vedno iz osnovne namembnosti in prilagoditve samega položaja zgradb. Obloženi deli zidov so bili zgrajeni iz drobnega kamnja, poravnane v dodeljenih razmahih v štirih vrsticah opek. Oboki so izdelani iz lahkega rečnega kamna (sedre), le napeti deli le-teh so grajeni iz opeke. Stropne in strešne konstrukcije so lesene. Dekorativna obdelava na arhitektonskih elementih je karakteristična za vzhodni del Rimskega cesarstva, medtem ko iz ostalih ohranjenih delov sklepamo, da je palača grajena v skladu s projektom, ki je kotiral na rimskih temeljih. Sama arhitekturna struktura je mogočna, saj zavzema 30 000 m². Glavna vrata utrdbe so bila dodatno zavarovana z dvema osmerokotnima stolpoma, medtem ko sta palačo sekali dve široki ulici – *cardo* in *decumanus*, ki sta se zaključili s štirimi vrati: na severu z Zlatimi (*Porta Aurea* ali *Porta Septemtrionalis*), na vzhodu s Srebrnimi (*Porta Argenta* ali *Porta Orientalis*), na zahodu z Železnimi (*Porta Ferrea* ali *Porta Occidentalis*) in na jugu z Medenimi vrati (*Porta Aenea* ali *Porta Meridionalis*), ki so vodila proti morju.

Skozi Zlata vrata – *Porta Septemtrionalis* – je Dioklecijan vkorakal 1. maja leta 305. Grajena

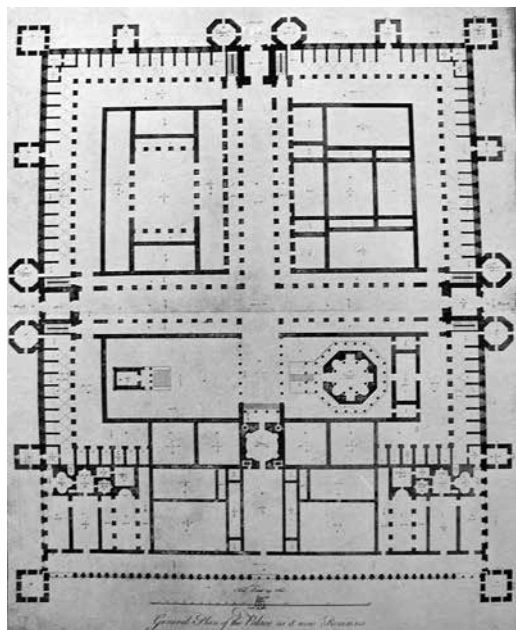
Peristil

Zlata vrata

so v obliki četverokotnika, z dvojnimi vrati, kot del obrambne in hkrati vojne taktike (*propugnaculum*). Pročelje je še danes dekorirano z nišami, v katerih pa ni več skulptur štirih tetrahov (Dioklecijana, Maksimijana, Galerija in Konstancija Klora). Od vrat je skozi ulico *Cardo* vodila pot direktno proti Saloni, kot glavnemu mestu rimske province Dalmacije, in jo je smel koristiti zgolj cesar ter člani njegove družine. Danes je ob teh vratih nameščen kip škofa Grgurja Ninskega, ki je del Hrvaškega kiparja Ivana Meštrovića, pod Beneško republiko v 16. st. pa so vrata dobila naziv *Porta Aurea*, kar se je obdržalo vse do danes.

Skozi Srebrna vrata, v antiki *Porta Orientalis*, se je vstopalo iz palače na glavno ulico *Decumanus* v smeri vzhod-zahod, vse do Železnih vrat pa tja do "pjace" oziroma današnjega mestnega trga. Srebrna vrata so

Tloris

bila precej skromnejše dekorirana od Zlatih vrat, od srednjega veka in vse do leta 1952 pa so bila zaprta z namenom, da so jih temeljito rekonstruirali. Ob teh vratih so vidni ostanki osmerokotnih stolpov, poleg njih pa si je možno zamisliti stil gradnje ter moč vojaškega nadzora s severa, vzhoda in zahoda. Z vhodom skozi Srebrna vrata imajo obiskovalci danes priložnost stopati hkrati po originalnem antičnem pločniku *decumanus*, po katerem so nekoč hodili Dioklecijanovi služabniki. Ta vrata so svojo bogato zgodovino v novejšem času zabeležila z največjim dogodkom za vse splitske oziroma hrvaške katoličane, ko je skozi njih leta 2000 vstopil papež Janez Pavel II. in se poklonil lepoti katedrale sv. Dujma, v kateri je kasneje tudi molil. Med evropskimi katedralami je omenjena katedrala verjetno najstarejša. Prvotno je bila Dioklecijanov mavzolej, v njenem sklopu pa se nahajata tudi romanski zvonik ter baročni kor. V celoti predstavlja ta zgradba najbolj stratificirano, obenem pa tudi najbolj pomembno arhitekturno telo, ki je cenjeno zaradi masivnih kamnitih zidov, edinstvene strukture opečne

kupole ter dobro ohranjene antične dekoracije. Prav tako je privlačna bogata zbirka umetnin, ki je v katedrali preživela od časov transformacije mavzoleja v katedralo v 6. stoletju. Od leta 1996 tečejo prenovitvena dela na njenih najbolj ogroženih delih. Streha mavzoleja je povsem prenovljena.

Železna vrata, katerih latinski naziv je *Porta Occidentalis*, so edina od vseh štirih vhodov, skozi katera je življenje potekalo skozi vso splitsko zgodovino. Tako kot so bila vrata uporabljena na prvi dan odprtja, tako so bila priča vsemu, kar je mesto doživljalo od rimski časov, preko srednjega in novega veka pa do današnjih dni. Bila so priča vsem vladanjem in vojnami; do danes, ko z zvonovi svojih božanskih renesančnih ur pozdravlja svoje mesto in njene prebivalce. V timpanonu Železnih vrat je v samem začetku stal kip Nike, rimske boginje zmage, vendar so že v 5. st. kristjani na njeno mesto postavili križ, kot svoj zaščitni znak. V 11. st. je bila nad vrati zgrajena cerkev, posvečena sv. Teodorju, s prekrasnim zgodnjem romanskim zvonikom, zato so jo kasneje posvetili v *Gospo od Zvonika*. V srednjem veku je bil njen notranji prostor celo namenjen sodišču, še pred petdesetimi leti pa je bilo tukaj carstvo malih trgovin. Vsa ta zgodovinska dinamika je ob teh slikovitih "živih" zidovih prisotna še danes, ob vsem omenjenem pa je nemogoče spregledati še mestno uro s 24., namesto z 12. števkami. Tesno ob Železnih vratih stoji tudi ena izmed najlepših splitskih plemiških palač, ki je nekoč pripadala družini Cipriani Benedetti. Krasita jo dve edinstveni okni s šestimi loki.

Medena vrata ali *Porta Meridionalis* na južni strani obzidja, ki so zrla proti morju, so imela v primerjavi z ostalimi tremi povsem drugačen videz. Bila so skromnejših dimenzij, vendar so imela tudi povsem drugačno funkcijo, saj se je skozi njih iz kleti plulo na morje. Poleg renesančnega naziva *Porta Aenea* so nosila tudi ime "*Sigurnosa*", saj so jamčila beg na morje v primeru napada na palačo s kopne strani. Ob restavriranju vratnih blokov je bilo

ugotovljeno, da so le-ta dosegla dvatisočletno vodoodpornost.

Ulica *Decumanus* je spajala vzhodni in zahodni vhod in je palačo delila na dva dela: severni del s stavbami za vzdrževanje, vojsko, skladišča in podobno namembnostjo ter južni del, ki je bil namenjen cesarski družini. Ulica *Cardo* z Zlatimi vrati pa je vodila do peristila – glavnega trga, z arkadami obkroženega odprtega prostora pred cesarjevim stanovanjem. Izmed štirih vhodov so najbolj ohranjena Zlata in Srebrna vrata, medtem ko so vrata, ki vodijo v palačo iz morske strani, kot že omenjeno, skromnejša. Na južnem, najbolj ohranjenem delu, je zanimiv kompleks, sestavljen iz dveh delov: na levi (vzhodni) strani peristila je zgrajen monumentalen osmerokotni cesarjev mavzolej, ki so ga v srednjem veku spremenili v baziliko, na desni (zahodni) je bil Jupitrov tempelj, v cesarjevo stanovanje pa se je vstopalo skozi vestibul (preddverje). Oba dela med seboj ločuje *peristil*, velika nepokrita pravokotna površina, ki jo na daljših straneh obdajajo arkade, zapira pa jo štiristebrni vestibul ali *pronaos* z zanimivim ločnim timpanonom sirijskega izvora. To je bila najbrž dvorana za avdience na prostem.

Dioklecijanova palača je v svojem času izkazovala strogost in strukturalno jasnost antičnega planiranja ter strukturiranja. Vendar so oblikovanje njenega arhitekturnega značaja načrtovali že v samem izboru različnih planov, tipično še za kasnejši razvoj Rimskega imperija, kjer so se asimilirale različne kulture. To je vidno ne le po importiranih granitnih sfingah ter drugih orientalskih konstrukcijskih elementih in dekoracijah, ampak je simbolično zabeleženo na najvidnejših delih palače; npr. na pročelju cesarskega stanovanja proti peristilu. Tukaj se na plitkem trikotnem timpanonu eklektično spajata arhitrav ter obli lok, dva različna konstrukcijska principa in dva arhitekturna simbola dveh civilizacij: grške (greda) ter rimske (lok). Še bolj neposredni izraz globoke krize sočasnega poznoantičnega sveta in družbe pa je izguba

Rimski tetrarhi

klasičnega ravnotežja med arhitekturnim telesom ter dekoracijo, kar pa je nekoliko bolj opazno v sami palači.

Cesarjev mavzolej je na zunaj osmerokotna stavba, ki jo obdaja *peribolos* iz stebrov s stropnjaki. V notranjosti pa je oktogonalna in so pred zidovi kvadratnih in oblih niš postavljeni večji stebri, ki nosijo ločeno in nesorazmerno težak venec brez neke prave tektonske logike (porazdelitve nosilcev in bremena – zida in kupole); tako da je v bistvu sama sebi namen. Enaka sprememba je bila očitna v primerjavi gladkih zidnih površin Malega ali Jupitrovega templja. Ta se je do danes v zahodnem delu zelo dobro ohranil, obložen je z bogatim kasetiranim obokom. Glede na zgodnejše podatke naj bi bilo to celo Janovo in Eskulapovo svetišče, v novejši literaturi pa ga zasledimo kot Jupitrovo svetišče. Znani škotski arhitekt Robert Adam meni, da je Jupitrov hram eden

Vestibul

Jupitrovo svetišče, vhod

izmed najlepših evropskih spomenikov. Svetišče pravokotnega tlorisa je bilo namenjeno čiščenju Jupiterjevega kulta. Leži na povišanemu podestu, pred njim pa je bila veranda s šestimi stopnicami. Transformacija v krstilnico je nastala v poznoantičnem obdobju, v njej pa se danes nahaja secesijska skulptura sv. Janeza Krstnika in je delo Ivana Meštrovića. Pred njim pa se je na tem mestu nahajala ena od le delno ohranjenih granitnih sfing, ki jih je Dioklecijan prinesel iz Egipta. V tem prostoru so arheologi prav tako nedavno odkrili dva prostora krožnih tlorisov. Ob opisu splitskega uradnika Prokulijana iz 16. st. je bilo še južneje svetišče posvečeno Kibeli, severno pa Veneri.

Medtem pa odlično ohranjeni kletni prostori v južnem delu palače omogočajo precizno idejno rekonstrukcijo razporeditve gornjih, kasneje razpadlih cesarjevih

bivanjskih prostorov – saj so bili na srečo tlorisi celo opisani – in hkrati prikaz o raznolikosti in bogastvu prostorskih oblik poznoantične arhitekture. Dioklecijanova palača je tako summa antične arhitekturne dediščine, enciklopedija različnih zaključenih tlorisov, gradbenih konstrukcij ter prostorskih oblik, ki so se uporabljale v antiki: to je skupek longitudinalnih enoladijskih in triladijskih prostorov, kvadratnih ter okroglih tlorisov, pravokotnih, križnih in osmerokotnih s polkrožnimi in pravokotnimi nišami, poudarjenimi prostori, banjastimi in križnimi oboki ter kupolami.

V gornjem nadstropju palače dominirajo prostori centralnih oblik: poleg vestibula s kupolo – ključnega komunikacijskega prostora cesarjevega stanovanja, oktogonalne jedilnice (triklinij) in cesarjevega mavzoleja s kupolo, poleg malega (Jupitrovega) pravokotnega hrama, sta bila še dva mala že omenjena okrogla hrama – Kibelin in Venerin. Dioklecijanova palača je tako mešanica antičnega sloga, v marsičem pa hkrati prelomnica med politeistično antično in srednjeveško krščansko civilizacijo, saj je bil sam cesar poslednji poganski vladar.

Sočasno z njegovo palačo je bil na severovzhodnem delu zgrajen tudi akvadukt, dolg okoli 9 km, njegov kanal je bil širok ok. 60 m in visok ok. 60 m, z reko Jadro pa se je dovajala velika količina vode. Kanalizacijska mreža podobnega profila je delovala v severni polovici palače, kar predstavlja enega od primarnih projektov gradnje. V času, ko so bili kanali za odvod odpadne vode vkopani v zemljo, obzidani in preoblečeni, pa načrt o cesarskem stanovanju v isti zgradbi še najverjetneje ni obstajal. Glede obnove in čiščenja kletnih prostorov je sredi 19. st. dal predlog arhitekt Vicko Andrić, prvi splitski in hrvaški konzervator, in tako je bilo do današnjega časa izkopanih ter rekonstruiranih nemalo predmetov iz Dioklecijanovega obdobja. V klet je vhod za javnost možen od leta 1995, vanj pa se vstopa skozi Medena vrata ali pa po stopnišču s strani peristila. V kletih so v

današnjem času redno organizirane slikarske in kiparske razstave, prirejajo se gledališke predstave, sejmi v času mednarodnega praznika cvetja, gastronomske in enološke prireditve ter mnogi drugi kulturni dogodki. Središčni prostor je glavni del od rive do peristila in je mesto, na katerem je možno kupiti spominke s svojevrstno vrednostjo, medtem ko so ostali kletni prostori odprti za obisk, kot ena od največjih splitskih atrakcij ob samem peristilu ter sami Dioklecijanovi palači.

Z Dioklecijanovo smrtjo pa življenje v njegovi palači ni usahnilo, pričelo se je spreminjati. Palača je postala last Rimljanov, zagotavljala je zavetje članom cesarske rodbine; najpomembnejši dogodek pa je bilo rušenje Salone v 6. st., ko je del preganjanega prebivalstva našel zatočišče znotraj obzidja Dioklecijanove palače, s tem pa se je tudi pričelo novo organizirano meščansko življenje. Od 7. st. dalje je mesto poznano kot Split, ki se tako od zgodnjega srednjega veka širi proti zahodu. Palačo so postopoma preuredili v utrjeno naselje, ki je dobilo vse attribute mesta po padcu Salone. Kot del Bizantinskega cesarstva je imel Split spreminjajočo se, a kljub temu pomembno politično avtonomijo.⁴

Ko se sprehajam po splitski promenadi, ki že kliče k večernemu obmorskemu življenju, me začne obhajati tisti meni že tako znani *déjà vu*. Doživljam ga v vseh obmorskih mestih, ki se jih je v umetnosti kakorkoli dotaknila rimska roka. Ko stopim na Dioklecijanov peristil, se zagledam v enega izmed stebrov, ob katerem se še ni nihče namestil, se usedem na stopnico ob njem, tako da ga začutim močno ob hrbtu, zaprem oči in začnem razmišljati in čutiti. Tokrat drugače. Nič več o zgodovini palače, o tlorisih, o Dioklecijanovih življenjskih dramah, temveč samo še o doživljanju med snovnostjo in časovnostjo, ki jo diha zgradba. Vidim čas in slišim mesto. Čutim kamen. To je življenje v prostor in doživljanje z objektom. Na takšnih tleh je celo

moč čutiti, da gre za prostor vonja in spomina. Ne gre samo za središčnost veličastnega arhitekturnega telesa, ampak tudi o telesnem, o podobah dejanj, o oblikah dotika, s čimer se dotikamo sveta. In če pomislimo na čutne zapise stavb in prostorov, se morda zdi, da je pomen arhitekture zagotovo večji, kot se tega sploh zavedamo.

1. *Brački kamen* predstavlja dušo Brača. Iz njega je ustvarjenih nekaj pomembnih arhitekturnih del po svetu (*Dioklecijanova palača, Papežev oltar, bela hiša ...*). S tem kamnom Bračani živijo in ustvarjajo, saj lepota, vtakna v brački kamen, ustvarja čudoviti sklad narave in lepote.
2. Vse letnice, ki sledijo, navajajo čas po Kristusovem rojstvu.
3. Tloris: Osnovna oblika je kvadrat, medtem ko je tloris cesarskega stanovanja sestavljen iz nekaj pravokotnikov zlatega reza. Analiza proporcijske sheme tlorisa določa, da je severni del dodan v kvadrat, a ostanek, v katerem se nahaja cesarjevo stanovanje, zavzema samo četrtno palače. Ves tloris je vstavljen v četverokotnik, katerega dolžine stranic so v proporcih zlatega reza. Ta je, sicer štirikoten, sestavljen iz dveh pravokotnikov zlatega reza. Ti enaki proporci se nahajajo tudi pri razčlenjanju tlorisa palače na štiri "kvadrate" in zlati rez ter kvadrat sta osnovna proporca tudi pri razčlembi njihovih posameznih delov oziroma ločenih omrežij.
4. V zgodnjem srednjem veku je Hrvaška država (pozneje Kraljevina Hrvaška) zavzemala srednji del jadranske obale, vključno z njenim zaledjem, mesta pa so ostala pod bizantinsko upravo. Za kratek čas je Split prišel pod frankovsko, beneško in v 11. stoletju pod hrvaško oblast. V naslednjih stoletjih je Split postopoma razvil svoj hrvaški značaj. Od zgodnjega 12. stoletja je bilo mesto neodvisna komuna pod upravo ogrskih kraljev in palača je postala premajhna za rastoče mesto, ki se je širilo proti zahodu in tako podvojilo svojo površino. Zahodni del Splita je bil utrjen z novim obzidjem, ob rotovžu pa je bil formiran nov javni trg. Beneška republika je leta 1420 prevzela mesto, ki je potem ostalo pod beneško oblastjo celih 377 let (1420–1797). Avtonomija mesta se je skrčila; največja avtoriteta v mestu je bil knez, vedno rojen v Benetkah. Kljub temu se je Split razvil v pomembno mestno pristanišče z važnimi trgovskimi potmi, ki so vodile v otomansko zaledje preko bližnjega prelaza Klis. Kultura je prav tako cvetela, saj je bil Split središče hrvaške književnosti. V tem obdobju je bilo v mestu zgrajenih mnogo lepih palač. Po kratkem obdobju vladavine Napoleona (1806–1813) je bilo na Dunajskem kongresu mesto dodeljeno Avstrijskemu cesarstvu. V tem času je bil Split deležen velikih investicij. Obnovljen je bil rimski akvadukt, zgrajen valobran, prispela je železnica, zgrajene so bile nove ulice, deli starega obzidja pa so bili odstranjeni.
5. Fotografije: Mojca P. Vaupotič in Google.